

ב"ה תמוז ה'תשע"ג

בין מוסר אנושי לתורה מן השמים

בעקבות הערה של משה עברי מסוף שיעור שעבר, נחתום את לימודינו השנתי בבירור הסוגיה הבאה.

הצורך להעמיד להתנהגות המוסרית תשתית מוצקה – היה אתגר שנטלו בו חלק דורות וחכמים רבים. גם העולם היהודי ותורתו השתתפו במשימה. ננסה לעקב אחר התגלגלות הרעיונות. ראשית, נבחן פרשנויות, ישנות וחדשות המבקשות במוצהר או במובלע להצדיק את הצווים שבין לחבירו ואחר כך ננסה לבחון את המשמעות ההגותית של הדין ושפתו. נפתח מן ההתחלה:

חלק א הפרשנות

ויקרא יט יח

לא תקם וְלֹא תטר אֶת בְּנֵי עַמֶּךָ וְאֶהְיֶה לְרֹעֶךָ כְּמוֹךָ אֲנִי יְיָ:

המשמעות ההלכתית של נקימה ונטירה מתבארת בדברי התלמוד הבאים [יומא כג א]:

תניא: איזו היא נקימה ואיזו היא נטירה? נקימה: אמר לו השאילני מגלך, אמר לו לאו! למחר אמר לו הוא השאילני קרדומך. אמר לו: איני משאילך כדרך שלא השאלתני - זו היא נקימה

ואיזו היא נטירה? אמר לו השאילני קרדומך, אמר ליה לא! למחר, אמר לו השאילני חלוקך. אמר לו: הילך, איני כמותך, שלא השאלתני - זו היא נטירה.

מהם הקשיים שמציב פסוק זה לדעתכם? התמקדו בקשיים הנוגעים לביצוע הלכה למעשה? מה המפתח המאפשר באופן נפשי וקיומי של צווים אלו? המקורות הבאים מבקשים להציע את המפתח. נסו לנסחו ולעמוד על מעלותיו וחסרונותיו.

הגישה הדתית

אבות דרבי נתן נוסחא א פרק טז ד"ה ושנאת הבריות

ואהבת לרעך כמוך אני ה' - מה טעם?... רבי שמעון בן אלעזר אומר בשבועה גדולה נאמר דבר זה: ואהבת לרעך כמוך. אני ה' בראתיו! אם אתה אוהבו אני נאמן לשלם לך שכר טוב ואם לאו אני דיין לפרוע:

מה מבקש מקור זה לומר? מדוע יש צורך בשבועה גדולה? ראו גם את המקור המפורסם הבא ובעיקר את פירושו של רש"י:

שבת לא א

...מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי אמר לו גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת דחפו באמת הבנין שבידו בא לפני הלל גייריה אמר לו דעלך סני לחברך לא תעביד זו היא כל התורה כולה ואידך פירושה הוא זיל גמור: רש"י: דעלך סני לחברך לא תעביד - ריעך וריע אביך אל תעזוב (משלי כז) זה הקדוש ברוך הוא, אל תעבור על דבריו שהרי עליך שנאו שיעבור חבירך על דברך...

הגישה הקהילתית-לאומית

ירושלמי נדרים פרק ט הלכה ד

כתיב: לא תקום ולא תטור את בני עמך, היך עבידא [איך מסתבר שימחול אדם על עלבונו?] הוה מקטע קופד [=היה חותך בשר] ומחת סכינא לידי [שכין לתוך ידו] תחזור ותמחי לידיה [וכי יעלה על דעתך שינקום מידו ויחתוך ידו השניה על שחתכה הראשונה?] ואהבת לרעך כמוך. רבי עקיבה אומר זהו כלל גדול בתורה. בן עזאי אומר (בראשית ה) זה ספר תולדות אדם זה כלל גדול מזה.

בארו נא את הנמשל של הירושלמי? מהי ההנחה שביסודו? הסתייעו במקור הבא [שבמקורו נאמר על ענין אחר]:

רדב"ז הלכות ממרים פרק ב הלכה ד

אין המשל הזה צודק אלא א"כ אנו רואין את כל ישראל כאילו הם גוף אחד ואף על פי שגופין מחולקין הם כיון שנשמותיהם ממקום אחד חוצבו הרי הם כגוף אחד כי הנשמה היא עיקר, ודע זה.

כדי לקחת נכון את הרעיון יש להתחיל לבחון אותו ממערכת יחסים סגורה יותר כמו איש ואשתו או הורה וילדו. היזכרו לרגע בשיר הבא [מוטי המר – מלים ולחן]:

כשאתם, משהו ממני, משהו ממני	משהו מת בנו -
ימות בך, ימות בך.	ומשהו, נשאר איתו
כשתמות, משהו ממך בי, משהו ממך בי	אם נדע, איך להרגיע, איך להרגיע
ימות איתך, ימות איתך.	את האביבה, אם רק נדע.
כי כולנו, כן כולנו	אם נדע, אם נדע להשקיט את זעמנו (אם נדע
כולנו רקמה אנושית אחת חיה	להשקיט)
ואם אחד מאיתנו	על אף עלבוננו, לומר סליחה.
הולך מעמנו	אם נדע להתחיל מהתחלה.

נסו לאור דברי הירושלמי לעצב מחדש כמה מן השורות....

הגישה המוסרית

מדרגת האדם עמ' קד, קיז

צריכין אנו להבין במה פטר אותו, ומה דוקא כלל הכל בעיקר הזה הנובע ממאמר התורה ואהבת לרעך כמוך?
וזהו מה שבא הגר ושאל גירני על מנת שתלמדני את כל התורה כולה על רגל אחת, הינו שיהיה הפץ לדעת איך יקח את כל התורה "על רגל אחת" כלומר על חלק אחד, שיהיה החלק הזה רגל לכל התורה כולה... ואמר לו הלל דעלך סני לחברך לא תעביד ... ולכן נתן החלק הזה לפי שכל התורה נתנת לתקן את המידות והיות שהמעלה היותר גדולה היא לב טוב לכן בחר לו זה....

Comment [עק1]: ספרו של רבי יוסף יוזל הורוביץ (1850, בליטא - 1919), אחד מגדולי מפיצי תנועת המוסר, תלמיד הרב ישראל סלנטר, ומייסד ישיבת נובהרדוק, שביססה את בניית אישיותם של חניכיה על מוסר ועבודת מידות מעשית.

מה ישיבו בעלי המוסר לשאלה: אבל הציווי קשה מידי? אבל האדם שאליו מכוונת המצווה לא ראוי לטובה, אדרבה הוא ראוי לעונש?

הגישה הפסיכולוגית

נדריס כב

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל הכועס כל מיני גיהנם שולטין בו, שנאמר: והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך, ואין רעה אלא גיהנם שנאמר: כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה. ולא עוד אלא שהתחונניות [=טחורים] שולטות בו שנאמר ונתן ה' לך שם לב רגז וכליון עינים ודאבון נפש איזהו דבר שמכלה את העינים ומדאיב את הנפש הוי אומר אלו התחונניות...

מה הסיבה שדברים אלו באים על הכועס? האם זה עונש? מה ניתן ללמוד מכאן על ציווי ההמנעות מנקימה ונטירה ועל חובת האהבה?

הגישה הניואייגית

היש סיכוי לאהבה – דוד בן יוסף

הא-ל איננו מבקש מאתנו לאהוב את-. הוא מבקש מאיתנו לאהוב ל-. זה לא במקרה. אין אצלו ניסוחים מקריים. כל מילה, כל אות, יש לה משמעות. לעיתים משמעות גלויה. לעיתים משמעות רמוזה, ולעיתים, משמעות נסתרת. אילו היה הא-ל משתמש בביטוי 'ואהבת את, היינו יכולים להבין שהא-ל מבקש מאיתנו למלא את הלב שלנו ברגש היפה הזה, וככה להרגיש כלפי כל אדם. כלפי האישיות שלו, כלפי התכונות שלו, ואולי גם כלפי הדעות שלו. אבל, דבר כזה הוא פשוט בלתי אפשרי. אף אחד מאיתנו אינו מסוגל להרגיש ככה כלפי כל אדם. זה גם בלתי אנושי. מה שהאל מבקש מאיתנו הוא הרבה פחות. אבל גם הרבה יותר. בביטוי 'ואהבת ל-' רומז לנו האל, כי האהבה היא משהו הרבה יותר משמעותי מאשר סתם רגש נאצל. בביטוי 'ואהבת ל-' רומז לנו האל, כי האהבה היא משהו מוחשי שניתן להעברה לזולת, כמו קרני שמש למשל. שבכוחינו להקרין מתוכנו, כמו אנרגיה.... איך אתה מבין את המילה 'כמוך'?" "אני מבין שעלי לאהוב את הזולת"- אמרתי- "סליחה! אני מבין שעלי להעביר לזולת אנרגיה, כפי שאני מעביר לעצמי." "יפה!"- אמר הפרופסור- "זהו משפט ששווה לחזור עליו. 'להעביר לזולת אנרגיה, כפי שאני מעביר לעצמי'."

מהו המפתח לאהבה? כיצד מפתח זה הופך את היוצרות?

חלק ב – למה להיות מוסרי?

בעולם היהודי שתי גישות בסיסיות. כל מה שיכול ללכת עם ההגיון יש ללכת איתו [רמב"ם] וישנה גישה אחרת שמנוסחת יפה על ידי ערוך השולחן: יורה דעה סימן רמ א-ב

Comment [עק2]: דוד בן יוסף (נולד ב- 1933), איש חינוך וסופר ישראלי.

כיבוד אב ואם היא מהמצוות השכליות, ונתפשטה בכל אום ולשון. וגם הכופרים בתורה נזהרים בה מפני השכל והטבע. ואנחנו עם בני ישראל נצטוינו על כל מצוה שכליות לבלי לעשותה מפני השכל, אלא מפני ציוי הקדוש ברוך הוא בתורתו הקדושה. ועל זה נאמר: "והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה...", "דמקודם כתיב "ושמרת את החוקים ואת המשפטים...", ולזה אומר "והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה", כלומר: דהחוקים וודאי תעשו מפני שאתם שומעים לקולי. אבל עיקר השכר הוא שגם המשפטים, שהם המצוות השכליות – תעשו מפני השמיעה, כלומר מפני שאני מצוה אתכם, ולא מפני השכל.

סעיף ג

ויראה לי דלכן בדברות האחרונות כתיב "כבד את אביך ואת אמך כאשר צוך ה' אלקיך". כלומר: לא תכבדם מפני שהשכל גוזר כן, אלא כאשר צוך ה' אלקיך. ובדברות הראשונות לא הוצרכו לזה, מפני שהיו במדרגה גדולה, כדכתיב: "אני אמרתי... ובני עליון כולכם". ופשיטא שכל מה שעשו – לא עשו רק מפני ציוי הקדוש ברוך הוא. אבל בדברות האחרונות, אחר חטא העגל שירדו ממדריגתן – נצטרכו להזהירם על זה.

מה מניע את המחשבה של בעל ערוך השולחן? במאבק שבינו לבין הרמב"ם מי צודק? האם היום ניתן לבסס את התביעות המוסריות על ההגיון? האם החלופה של תורה מן השמים פותרת את הבעיה? להרחבת הדעת ראו את המקור הבא:

הרב קוק קובץ א

תרלג. יש כפירה שהיא כהודאה, והודאה שהיא ככפירה. כיצד, מודה אדם שהתורה היא מן השמים, אבל אותם השמים מצטיירים אצלו בצורות כל כך משוננות, עד שלא נשאר בה מן האמונה האמתית מאומה. וכפירה שהיא כהודאה כיצד, כופר אדם בתורה מן השמים, אבל כפירתו מיוסדת רק על אותה הקליטה שקלט מן הציור של צורת השמים אשר במוחות המלאים מחשבות הבל ותוהו, והוא אומר, התורה יש לה מקור יותר נעלה מזה, ומתחיל למצא יסודה מגדולת רוח האדם, מעומק המוסר ורום החכמה שלו. אף על פי שעדיין לא הגיע בזה למרכז האמת, מכל מקום כפירה זו כהודאה היא חשובה, והיא הולכת ומתקרבת להודאת אמונת אומן. ודור תהפוכות כזה הוא נדרש גם כן למעליותא. ותורה מן השמים משל הוא על כל כללי ופרטי האמונות, ביחש של מאמר המבטאי שלהן אל תמציתן הפנימי, שהוא העיקר המבוקש באמונה.

